

ПРЕНОШЕЊЕ АКЦЕНТА НА ПРОКЛИТИКУ У ГОВОРУ РАЂЕВИНЕ (на грађи из трију селā: Бела Црква, Мојковић и Ставе)¹

САЖЕТАК

У овом раду биће речи о преношењу акцента на проклитику у говору Рађевине на основу говора трију рађевских села: Бела Црква, Мојковић и Ставе. Ова појава биће посматрана по врстама речи и по типу преношења.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: шумадијско-војвођански дијалекат, Рађевина, преношење акцента на проклитку.

1. Увод

1.1. Рађевина је област у северозападној Србији чији је административни центар варошица Крупањ. Говор овог краја припада шумадијско-војвођанском дијалекту и то групи говора са незамењеним јатом (Реметић 1981: 16). Основним фонетским особинама једног рађевског села, Беле Цркве, посветили смо раније прилог у којем смо само констатовали да је у испитиваном селу преношење акцента на проклитику жива појава (уп. Петровић 2005).

Циљ нашег рада јесте да се сабере и представи савремена дијалекатска грађа у вези са преношењем акцента на проклитику у овом делу Србије. Овај прилог темељи се на корпусу од тридесетак сати снимљеног материјала.

1.2. У српском језику постоје два типа преношења акцента на

¹ Рад је настао у оквиру пројекта *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора* (178020), који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

проклитику: старо и ново преношење. Прво се тиче померања акцента са облика који на првом слогу имају старе силазне акценте (*на рѹку, ѱ воду*); оно се, у већој или мањој мери, јавља у свим нашим говорима, а на проклитици је краткосилазни акценат. Ново је преношење са слогова који имају нове силазне акценте (*ѱ кућу, ѱз мл̄аду*); оно се среће у говорима са четвороакценатским системом и на проклитици је краткоузлазни акценат (Николић 1970: 35).

Досадашња бављења овом проблематиком показала су да преношење акцента на проклитику код именица данас није ни приближно спроведено доследно као што је то било у Даничићевој разради класичне књижевне српске акцентуације. Када је реч о преношењу акцента на проклитику, могле би се установити две зоне новоштокавских говора са четвороакценатским системом: једна југозападна и западна – у којој је преношење акцента на проклитику жива категорија, и друга североисточна – у којој ова појава није доследна (Николић 1970: 36).

Постоји неколико разлога који су утицали на нарушавање доследности ове појаве у говорном стандарду дела српског језичког простора (нарочито у Србији). Први је синтаксичко-семантичке природе, јер потреба да се у реченици именица посебно истакне захтева да она буде и носилац акцента. Други разлог јесте губљење свести о потреби преношења акцента на проклитику неких речи или падежних облика који су у ређој употреби (Николић 1970: 36). Поред поменутог, на преношење акцента на проклитику може утицати и дужина речи јер је преношење чешће са краћих речи. На посматрану појаву може утицати и тип комуникације (Николић 1991: 30).

Када се говори о контакту шумадијско-војвођанског дијалекта са косовско-ресавским, у којем је принцип преношења акцента на проклитку нарушен у већој мери, (Николић 1970: 36) то се, по нашем мишљењу, може односити једино на она подручја „прогресивних” говора која се непосредно додирују са „конзервативним” говорима или

на које се досељавају или су се досељавали припадници конзервативних говора. Говорни тип који овом приликом разматрамо из перспективе преношења акцента на проклитику, није у таквом контакту са косовско-ресавским дијалектом из којег би му се могао пренети такав тип непренесеног акцента. У генези овога говора дошло је, међутим, до укрштања различитих говорних типова услед релативно честог и интензивног померања и преслијавања становништва. Резултати антропогеографских истраживања с почетка XX века (уп. Милојевић 1913; Павловић 1930) јасно показују да су се у посматраном ареалу као и у читавој северозападној Србији на (полу)испражњеним стаништима населили претежно Херцеговци (али и други). Дакле, претежно носиоци источнохерцеговачког дијалекта. Нови говорни тип донео је са собом низ нових појава и у реактивном односу са затеченим говором развио се данашњи, наизглед доста уједначен говор Рађевине. Он, међутим, у акценатском смислу, као ни у неким другим фонетским појавама, није пресликан говор Херцеговине (у ширем смислу речи) као ни других полазних тачака у насељавању овога краја. Најуочљивије је незамењено јат (уп. Реметић 1981). Таква је ситуација и у новонасталом акценатском систему. Нови акценти јесу се стабилизовали, али у ширим фонетским целинама, у преношењу на проклитику, ова појава није спроведена без остатака. Данас је она на терену, под утицајем ширих говорних тенденција, додатно нарушена.

Ваља истаћи и чињеницу да је преношење акцента на проклитику недоследније на почетку разговора са информатором, док се он потпуно не опусти. На преношење акцента на проклитику, као и иначе на сарадњу информатора са испитивачем, познато је да у великој мери може утицати степен међусобног познавања, па чак и блискости. Из тог разлога наша грађа доноси се из села у којима испитивач има врло блиске родбинске везе са самим информаторима. Такође, приметно је да је ова појава доследнија код оних информатора који у својој кући немају

представнике млађе популације.

У вези са преношењема акцента на проклитику битно је показати уклапа ли се оно у Даничићева начела у вези са овом проблематиком као и на доследност ове појаве (Николић 1970: 36–37). Поред тога обратићемо пажњу и на неке суседне и ближе говоре у вези са овом проблематиком.

2. Преношење акцента са именица

2.1. Старо преношење

2.1.1. Стари тип преношења акцента на проклитику у Рађевини среће се код именица сва три рода. Код именица *a*-основе јавља се старо преношење у акузативу код типова *вòда*, *планѝна*, *гла̀ва*: *Сва̀ко̀ ју̀тро ѝшла нà воду*. *Ја̀ сам мо̀рала ѝћи нà воду*. *Јòк òдмà нà земљу*. *Са̀спем нà земљу*. *Лѐбови па̀дају нà земљу*. *За̀копà у̀ земљу*. *Та̀д се вѝкало нà игру*. *Ѝшло се прè у̀ планину по шлìпере*.

Кад је *по̀шò у̀ во̀јску*. Кад је *тѐò по̀ћи у̀ во̀јску*. *Мѐтне̄ и нѐкү ша̀ренү ка̀пу нà гла̀ву*. *Ста̀вè му ро̀гове нà гла̀ву*. *Мѝћи су мѐтли и ро̀гове нà гла̀ву*. *По̀п им ста̀ви òне̄ вèнце нà гла̀ву*. *По̀слè је то нату̀ривала нà гла̀ву*. *Њèму на̀правè го̀ре ка̀пу и мѐтнү нà гла̀ву*. *Кад по̀ћеш нà мо̀бу*. *Са̀д се др̀жè за̀ рү̀ке*. *Ў̀змем га̀ у̀ рү̀ке и љу̀ља̀ј*. *Свѐкра по̀љубѝм у̀ рү̀ку*.

Па *у̀змè грèбàч и ста̀ви мѐђу но̀ге*.

2.1.1.1. Иако је преношење акцента на проклитику код именица овог типа честа појава, забележили смо и примере у којима је оно изостало, што би у опуштеном разговору могло бити и последица говорног ритма: *Да би ѝмала òбу̀ћа за̀ зìму*. *Ў̀вати га̀ за̀ рү̀ку*.²

2.1.2. Када су у питању именице типа *вис̀ина*, *бр̀зина* ситуација је нешто другачија. Краткосилазни акценат на првом слогу код ових именица не јавља се доследно као код Даничића. Када се именица овог

² Разуме се да ово нису једини случајеви са непренетим акцентом на проклитику. Овај рад је, као што смо и рекли, заснован на ограниченом корпусу.

типа у говору Рађевине употреби са предлогом у именичкој функцији, преношење изостаје (пӑзи *на брзѝну*, дѣте је с тӑбӑм, мӑлѝ је, нѣмӑј га дѝзати у *висѝну*). Међутим, уколико се овај тип именица јавља са проклитиком у оквиру конструкције која има функцију прилошке одредбе, акценат се преноси јер је у очврслном склопу у коме се чува старије акценатско стање: Дӑшли су *нӑ брзину*, нѝсам нѝ видла дѣте. Ӑдоше *нӑ брзину*. Бѝла трӑдна и *нӑ брзину* се љдӑла. Тӑм, вӑм и ӑни се *нӑ брзину* и вѣнчаше. Ӑтишӑ је љ *висину*. Сӑмо дѝжѣ љ *висину*. Нѣк идѣ љ *висину*, бӑлѣ нег љ *ширину*. Ёно, свӑ је ӑтишла љ *ширину*. Акценат на предлогу код ових именица карактеристичан је за прилошка значења (Николић 1970: 37).

2.1.3. Старо преношење сачувано је у генитиву, акузативу и инструменталу код именица мушког и средњег рода типа *грӑд*, *лӑкат*, *мѣд*, *мӑре*, *дӑлӑк*, *пӑље*, што илуструју наши примери: Ӑна бѝла *дӑ зѝда*. Нѣмӑј бѝти *дӑ мрӑка*. Мӑрӑмо дӑћи кӑћи *дӑ мрӑка*. *Зӑ вѝда* да се дӑђѣ кӑћи. Јӑ рѣко црче *дӑ смеја*.

Повӑчӑ нѣкӑ цӑру ил' мӑмка *зӑ нӑс*. Првӑ стӑнѣм *нӑ мӑк*. Млӑда трѣбӑ да бӑцѝ *нӑ крӑв*. Јӑк да је вӑдѝш љ *мрӑк*. Нѣколко редӑвӑ љ *крӑг*. Сӑт свѝ љдӑ љ *грӑд*. Ӑпала му каш"ка љ *мѣд*. Дѣ ш љ *глиб*. Жѣтва љ *дӑн*. Нѝје знаӑ љ *сӑт*. Мѣтнѣм га *зӑ појӑс* и нӑсѝм. Ӑпала ми кӑфа љ *бунӑр*. Ӑтишли су љ *вршӑј*. Стӑдоше љ *јаӑк* свѝ. Вӑдѝ дѣцу *нӑ мӑре*. Вѣлѣ љпӑ љ *мӑре*. Ӑчӑ *нӑ мӑре*. Лѣгла љ *сѣно* и опрӑс"ла се. Ӑчӑ је љ *поље*. Ӑ коло се вӑтӑ ко стѝгнѣ. Ӑ лето ми дӑлазѣ ћѣри са дѣцӑм.

Ёно тӑм *пӑд брѣгом*. Сӑд свѝ пӑцркаше *зӑ грӑдом*.

Вѣнац пӑпрѝкӑ *дӑко врӑта*. Вӑкӑ имӑмо вӑдѣ, ал' *прѣко лета* нѣмӑ.

2.1.3.1. Преношење се ни у овом случају не јавља доследно: Нѣ би дӑла ни *за лѣк*. Нӑтурѣ звӑна *на врӑт*. До цӑдѣ и тӑмо *до брӑда*. Прӑлазѝмо *кроз Вӑљево*. Врӑтимо се љвече *кроз Вӑљево*. Пѣт кѝлометара *од Вӑљева*.

2.1.4. Код именица женског рода *и-основе* јавља се прасловенско преношење акцента на проклитику у облицима генитива и акузатива: *Има лѣба и с лѣбом, нѣћѣ црѣи ѿд глади. Дѡ јесени се правѣ свадбе. Дѡ јесени* и готово.— Окрѣно̄ је *кућу на̄ дуж*. Свадбе су се обично правиле *у јесѣн*. *У јесѣн* се правѣ свадба. *У јесѣн* се клало гѡвече. Свадбе биле *у јесѣн*. Дѡшѡ је *кући у нѡћ*. Кад тѡ њѣму дође *у памѣт*, бѣ касно. Онај је се мали, рекло би се, *дѡзвѡ мало у памѣт*. Дѡшли *у помѡћ*, јашта.

У нашој грађи нисмо пронашли примере у којима није дошло до преношења акцента на проклитику код именица овог типа.

2.2. Ново преношење

2.2.1. И овај тип преношења акцента у облицима косих падежа присутан је код именица сва три рода и то код једносложних и двосложних предлога.

2.2.2. Именице женског рода на -а губе акценат са облика генитива, акузатива, инструментала и локатива: Тако је *дѡ даћѣ*. *Кум баца̄ пारे кад ѡзлазӣ ис црквѣ*. *Там кѡт црквѣ* те врбискѣ. *Ѧнда је кѡт црквѣ* вашѣрић.

И њѣни ѡтац и ма̄ти и ѡни *у цркву*. *Идѣ се у школу*. *Ишли у цркву*. *Мѡра да бѡдѣ у з младу*. *Дѣвѣр је јѣднако̄ у з младу*. *Трѣћѣ дан припрѣма се за свадбу*. *Старѡјко глѣда̄ млада̄ док се пѣњѣ на кола*. *Ишло се на жетву*. *Нѣсам ѡшѡ ја̄ на славу*. *На свадбу се прѡвѡ зѡвѣ кум*. *На свадбу зѡвѣ ѡтац*. *На свадбу су се најѡвише дѡносили пешкири*. *Идѣ на славу*. *Пѡпеѡ се на јабуку*. *Кад сам дѡшла ѡвде у кућу*. *Ѧдѣ у собу њѣну*. *Ѧтишѡ у Шљиову*. *Улазӣ у кућу*. *Узмѣ зѣта у кућу*. *Ишло се на жетву*. *Ја сам стѡлно ѡшѡ у тазбину*, бѣло ми близу. *Тѣли су ѡни мѣнѣ да у змѡ у кућу*. *Вашѣрић прѣт црквѡм*.

Биле су здравце *на свадби*. Она ѡтѡрӣ врата *на кући*. *Кад је писѡ нѣкѡ књѣгу ѡ Шљиови*. Она стѡјӣ *у соби*. *Свѣ смо се сѡстајали у шуми*. *У задружи* бѣла двѡјес ѡсмѡ. *Кад су ме довели и кад сам у колма*

ўстала. Венчање је било у *цркви*.

Стао је ту *више куће*. Треба да прѣбацѣ јабуку *прекò куће*.

2.2.2.1. Примери у којима није дошло до преношења акцента на проклитику: Ђбућа се прѣвила *от кòжѣ*. Виђали се *кот стòке*. Ни помислити *до ўдајѣ*. Стòјѣ ма̀ло размакнѣт *от ц̀рѣ*.

Мѣти у *бòшчу*. Ђвце на *ўспашу*. Ц̀ри дѣт у *к̀пару*. Нѣз д̀кѣтѣ је дѣт у *к̀пару*.

Било тѣм у *вѣшеру под Р̀ђевинòм*. Дѣнѣс да òдѣш *са ц̀рòм*. *Са ц̀рòм* мòш сѣмо пред свѣма да прѣчѣш.

На свѣдбама прѣ, др̀гѣ мушкѣрац из ф̀милијѣ. *На Ш̀љѣвѣцама* тѣм.

2.2.3. Нови тип преношења акцента на проклитику у Рађевини јавља се и код именица мушког и средњег рода у облицима генитива, акузатива, инструметала и локатива: *Јѣ òд брата* нѣсам ўзѣла дѣò. *Кòшуља òò колѣнѣ*.

Ѐјде *на мѣсто*. Мѣ смо се ўзѣли *на Митровдѣн*. Кад òно у *плач*. *Òде у рѣт*. Кò *ўдѣ у свѣтове*, нѣгѣ òбавѣзно зѣкитѣ. *Ѐзвѣдѣм шѣћера* и мѣтнѣм у *цѣп*.

Стòјѣ *прѣд братом* и глѣдѣ. Рѣзбòј òстò *пòд подро̀мом*. Врућина је *пòд ѣбетом*.

На дну је бѣò *ўзмет*. А кѣц се звѣò òнѣј *на крају*.

Млѣда стòјѣ *спорѣд к̀ма*. Нѣ смѣ да бѣцѣ *прекò прага*. Скòчѣ *накò изѣ сна*.

2.2.3.1. Да ни овај тип преношења није доследан потврђују примери: Кад је ўзмѣ *од брѣта*. Дѣвѣр *од брѣта* прѣватѣ млѣду. Скѣчѣ *са трѣктора*. Нѣје бѣло да је пренѣсѣ *преко прѣга* ко сѣд. Дòносѣ зѣтови *прѣт свѣтове*. *Òде у рѣт*. Вòдило се рѣчуна *о прѣгу*. *Òна сѣдѣ на трѣктору*. *Ѐ јѣ сам сѣшла на рѣло*.

2.3. Када је рѣч о преношењу акцента на проклитике код именица, слободно можемо рѣћи да се оно врши у складу са Даничићевим

начелима (уп. Даничић 1925: 57, 74, 83). То практично значи да се у нашем материјалу преношење акцента на проклитику јавља у истим категоријама као и у Даничића. Једино одступање у поређењу са његовом студијом јесте доследност појаве.³ У нашој грађи забележени су и примери где је преношење изостало. Када је реч о, условно речено, ближим испитаним областима, можемо констатовати да се Рађевина уклапа у њихову слику када је реч о преношењу акцента на проклитику: Колубара (Николић 1969: 16, Радовановић 2007: 148–150, 156–159), Мачва (Николић 1966: 216), Тршић (Николић 1987: 387), Горобиле (Николић 1972: 633–634), Љештанско (Тешић 1977: 175).

Наша грађа показује да је у Рађевини познато преношење акцента на проклитику и код вишесложних именица (љ *Vāљево*, *на јабуку*) иако је оно, генерално, чешће код двосложних именица (уп. Николић 1991: 39), као и то да се оно врши и на једносложне и на двосложне предлоге. Истина, на ове друге ређе. У грађи нисмо навели израз *на без рљку*⁴ који је присутан у Рађевини где је дошло до преношења акцента чак на другу проклитику.⁵

3. Преношење са заменица

Код заменица, као и код других врста речи, остварује се старо и ново

³ Овај податак и није изненађујући ако се имају у виду подаци из литературе са других терена у Србији: Горобиле (Николић М. 1972: 633), Љештанско (Тешић 1977: 175), Тршић (Николић Б. 1968: 387), Мачва (Николић 1966: 216–217), Цапарде (Ђукановић 1983: 231) где се јасно види да је преношење акцента на проклитику врло често, али не и доследно. У студији Милије Станића посвећеној ускочкој акцентуацији, констатује се да „ускочки говор спада у говоре у којима је преношење акцента на проклитику редовна појава”, али да „то ипак не значи да је ова појава апсолутна” (Станић 1982: 88).

⁴ Када је нешто постављено тако да га није згодно радити (*Так̄о ми је не̄к̄ако на без рљку да с̄п̄там с̄ок*).

⁵ Мирослав Николић у Говору србијанског Полимља напомиње да се у том крају акценат може пренети на везник са друге проклитике и наводи пример *и на рљке* (Николић 1991: 40).

преношење акцената на проклитку.⁶ Обично је реч о предлозима, једносложним и двосложним, мада има и случајева преношења акцената на везник.

3.1. Старо преношења

3.1.1. Преношење акцената на проклитику са облика генитива, акузатива и инструментала личних заменица веома је живо, што потврђују бројни примери: *Йгра̄ дд̄ мен̄е*. Ако оћеш да пòћеш за̄ мен̄е. *Ў мен̄е* је мòј ша̄јачн̄и гӯњ. Дра̄гица *ў мен̄е* је р̄ано наӯч"ла да ч̄е. *Ў мен̄е* је б̄иò један сукн̄ен̄и гӯњ. Та̄јо *ў мен̄е* је б̄иò м̄лòго стр̄ог. Св̄екар *ў мен̄е* је ìмò тр̄и сн̄аје. *Ў мен̄е* дв̄а с̄ина. Мӣшо је св̄о̄јак *ў мен̄е*. М̄ати *ў мен̄е* в̄ел̄и да је òна дòбра. *Ў мен̄е* је òтац ӣшò да је пр̄òс̄я. *Ў мен̄е* је п̄адала к̄иша. *Ў мен̄е* б̄аба дòшла на кòњу. Ј̄а сам б̄ила д̄ете кад је *ў мен̄е* м̄ати ўмрла. *Ў мен̄е* Јòван б̄иò с̄ам. *Ў мен̄е* б̄ила бòрдòнск̄а блӯза. И òнд̄а *ў мен̄е* òтац и м̄ати спр̄емају се òни. И пон̄есу *ў мен̄е* òтац и м̄ати ту к̄апару. *Ў теб̄е* је òд̄ ìмò л̄еп гӯњӣћ. Кòло, а ј̄а йгра̄м дд̄ òег̄а. Н̄ису ми д̄али, ал' ј̄а сам се òп̄ет за̄ òег̄а ўд̄ала. Ўдај̄ем се за̄ òег̄а. И пòбегла сам за̄ òег̄а. Та цӯра н̄ије за̄ òег̄а. Мòрала сам се ўдати за̄ òег̄а. Н̄ису ми д̄али да пòћ̄ем за̄ òег̄а. К̄ак̄и тò док се не ўд̄аш за̄ òег̄а. Н̄исам ј̄а вòлела тòг̄а што сам се ўд̄ала за̄ òег̄а. М̄ен̄е је òтац д̄аò за̄ òег̄а. Св̄ашта м̄ећу н̄а òег̄а. Л̄ев̄ш̄а од с̄естр̄е, ж̄ен̄е ў òег̄а. Св̄и гл̄едају ў òег̄а. *Ў н̄ас* је дòста ф̄амилиј̄е. Кад је *ў н̄ас* б̄ила св̄адба. Дòлазили др̄уг̄и д̄ан св̄адб̄е кòд н̄ас. Вòдиле Љӯбу *ў н̄ас*. Јòван *ў н̄ас* је тò вòлио. П̄ајо је *ў н̄ас* на п̄уно м̄еста б̄иò ашчија. Ми смо с̄ад ишли кòд ò̄и. Òни дòшли док је *ў мен̄е* òтац б̄иò кòд ò̄и.

Пр̄е тоб̄ом је, в̄иди. Òћ̄е òн да се с̄астан̄е с̄а мн̄ом. Па н̄е б̄òј се кад је с̄а мн̄ом. Йд̄ем с̄а тоб̄ом. Шт̄а је пòсл̄е б̄ило с̄а мн̄ом, н̄е с̄ећ̄ам се.

⁶ Посматрана област, Рађевина, као и колубарски, поцерски, мачвански, сремски и тршички говор (Николић 1970: 43) код личних заменица 1. и 2. лица једине и повратне заменице *себе, се* у генитиву и акузативу једине без предлога гласе *м̄ен̄е, теб̄е, с̄еб̄е*. Када је у питању преношење акцената на проклитику, може се пренети, али у виду краткосилазног акцената (Николић 1970: 43).

Нѣ знā штā ģē sām сā собѡм, па ѡндā њд.

Ї нāс двѣ смо лѣпо бѣле.

Нāмучила је се ѡко нāс. ѐне прѣдѹ, а ѡни ѡко њѣ. ѐнā рѹб"на омāњујѣ ѡко тебѣ.

3.1.1.1. Иако је преношење акцента на проклитику у оваквим случајевима веома жива и честа појава, наша грађа бележи и два примера у којима је оно изостало: Јā нѣсам тѣла за њѣгā, а мѡји су ме дāвали. *Код мѣнѣ* је се знāло да је тākѡ.

3.1.2. Следећи примери илуструју преношење акцента на проклитку са повратне заменице себе, се: Мāшѣш се зā себѣ, ѡстанѣ знāка. – Бāцѣ јāбуку прѣко себѣ.

3.1.2.1. Забележили смо један пример са акцентом који није пренет: *Ўзми за себѣ* да ѣмāш, трѣбаћѣ ти.

3.1.3. Када су у питању енклитички облици заменица *мене, тебе, себе* акценат се на проклитику преноси двојако: на једносложни предлог преноси се у виду дугоузлазног акцента: Нѣсу јѡј дāли зā ме. Рѣкли су јѡј зā ме свѣ ѡнѡ што њѣје. Урāдиѡ би ѡн и зā ме и зā те, сāмо ако мѡрѣ. *Зā те* нѣсам ни пѣтѡ. Нѣ знā ни зā се да ѹрāдѣ; на двосложни предлог преноси се тако што се на првом слогу јавља краткосилазни акценат, а на другом дужина: Свѣ су изѣшли прѣдā ме. Бāш сѣнѡћ вѣћāмо кѡ ģē ѣћѣ прѣдā те. Па глѣдāј прѣдā се, вѣдѣш ли тѹ бāру. Да ѣмāш ѹзā се бѣлѡг лѹка. Млāда нѡсѣ ѹзā се и мāло сѡли. Млāда је ѣмала и мāло лѣба ѹзā се. Нѡсѣ ѹзā се и глѡг. Глѡгов"нѣ да ѣмā ѹзā се млāда.

3.1.7. Старо преношење присутно је и код следећих заменица, што илуструју примери: Мѣнѣ је ѡтац ѹдѡ зā когā јā нѣсам тѣла. Пѡбегнѣ сāма зā когā ѡна ѡћѣ. Јā сам пѡбегла зā когā сам тѣла. Прѣ је бѣло тākѡ, ѹдā те зā когā ѡн ѡћѣ. Зā когā ћеш се ѹдати? Пѡшла сам зā когā је тākѡ тѣѡ.

Нѣсам се њѣ с кѣм пѡсваћала. Нѣсам њѣ са кѣм стѡјāла. А дѣверѡвā жѣна њѣ с кѣм се њѣје слāгала.

3.1.7.1. Имамо један пример са акцентом који није пренет: *За кòгā сам тѣла, за тòгā сам и пòбегла.*

3.2. Ново преношење

3.2.1. У Рађевини је познато ново преношење акцента код личних заменица и у једнини и у множини у вези са предлозима и везницима *и* и *ни*. У првом случају акценат се преноси са заменице у облику генитива, акузатива, инструментала или локатива, а када је реч о преношењу акцента на везник, то се врши са заменице у номинативу: *Ў њē о̀тац и ма̀ти нису да̀ли.*; *Јā сам сѣла кòд њē у кр̀ило. Ѐстò такò и мī кòд њē кад смо ишли. Ст̀ално је кра̀ј њē. Ако он̀ одē од њē, н̀еко до̀ђē и укра̀дē ципелу.*

А до јуч̀е нї̀је тѣ̀о ни да ч̀у̀јē за њ̀у. А чòвек ѝстò такò за њ̀у вѣ̀лї. Сāмо у̀ њ̀у глѣ̀дā.

За̀баљала се сà њ̀им. И б̀ило ми је л̀епо сà њ̀им. Ѐдē сà њ̀им у̀ сватове. Нисам пòдигла ф̀ал док се нисам в̀енчала сà њ̀им. Јā сам о̀пет стòјāла сà њ̀им. Нисам тѣ̀ла да стòј̀им сà њ̀им. Нису ми да̀ли да б̀удѣм сà њ̀им. Јā сам сà њ̀ом тѣ̀о да се ж̀енїм. Он се сà њ̀ом о̀женѝо. Бї̀ла је у̀метна [спретна, способна, вешта] да сà њ̀ом нї̀је б̀ило. Па сà њ̀ом ни ј̀една ц̀у̀ра није мòгла. Сà нама̀ је бї̀о. Такò да̀ла и он̀ом кòмшѝји што је до̀шò сà њ̀има. Ѐ сад смо сà њ̀има к̀умови. Нисам тѣ̀о да о̀станѣм сà њ̀има. Сà вама̀ би нам б̀ило бòљē да смо о̀тишли. Да смо зн̀али, ишли би сà вама̀. До̀ђоше пр̀ед вама̀.

Нї̀је ми о̀ њ̀ој нї̀кад прї̀чò. На̀ њ̀ој је б̀ило д̀есѣт д̀укāтā.; Испрї̀чò све нā̀јгòрē о̀ нама̀. Ц̀уре пре пòђ̀у у ва̀шер и на̀ њ̀има је свѣ̀ б̀ело.

Ј̀есам, ѝ јā сам ко м̀ла̀да нòс̀ла. Ѐ̀ јā сам о̀вде дòнла ј̀едан. Ѐ̀ јā сам, то ј̀ес д̀евѣр спáвò. Ѐ̀ јā сам то рáд̀ла. Ѐ̀ јā кад сам б̀ила м̀ла̀да нисам ј̀ела м̀есо. Ѐ̀ јā сам сàшла на р̀ало. Кру̀пан мушкарчѝћ да ѝ тї̀ так̀е ра̀ђāш. Ѐ̀ тї̀ си ми такò р̀екò. Ј̀еси ѝ тї̀ ишò? Бї̀о је ѝ он̀ дòбар м̀ени. Ѐ̀ он̀ је м̀ислѝо да је такò. Ѐ̀ мї̀ смо пре л̀убавили, ј̀ашта. Ѐ̀ мї̀ кòд њ̀е кад

смо пошли. Рáдили сте *ù ví* тàкò.

Нè знáм *нù jā* штá ми бй. Нисам *нù jā* знáла да ће зà његá. Ниси *нù тì* дòшò кад си трèбò. Нйје *нù òн* тèò да тàкò бýдè. Нисмо *нù мì* знáли да òћè зà његá. Па *нù ví* нýсте бýли.

Òн вáм *прекò менè* тýрá рýку. *Међу* нама је спáвò дèвèр.

3.2.1.1. Наша ограничена грађа дала је неколико примера где је изостало ово преношење акцента на проклитику и то у вези са везником: *И jā* сам тàкò тèла. *И òн* је дòшò мèни. *И мì* смо тàкò рáд^нли.

3.2.2. Код показних заменице *овај*, *(о)тај*, *онај* преношење на проклитику у косим падежима врши се у виду краткоузлазног акцента: Кад је *ù овòг* óвде бýла свáдба. Óна је бýла вáм *на вù* стрáну. Нйје бýло *нù овì* кòњскì кòлá.

Óна нèће зà *отòг* мòмка. Сèднèм у крýло *на отò* jàстуче. Ìмало је да се *сà отìм* јулáром гáтá. Бýдè *на отòм* брáвчету. *У тáј* крèвет де ће òни лèћи. Вйшè йдèш *на тè* скýпове. Знáло је се да *сà тìм* мòмком йдè. Йдè *сà тизìм* што је испрòсиò. Вíно је *у тìм* лйтровима бýло.

Прíчало се зà *ту* Дрáг^нцу и зà *тý* Рýжу. *У тý* jáбуку се забòдè. Нáс пýно пòћè *на тý* вòд^нцу. *Ò тòј* úдаји нè волìм нй да прйчáм. *Нà тòј* бýдè и по двáјес комáдá.

Óна је *у тò* врèме бýла jèдна од вићèнйјй цýрá. Нè верујèм *já у тò*. Гáтња и зà *тò* да се úдáш. Ùзмè сйто и пòгледá младòжењу *крòс тò*. Кòгá *крòс тò* пòгледá, тáј је њèн.– Глèдá се *ù тò*. Бýло је *ù тò*.

Бýло је *ù тогá* да се гáтá. Бýло је *ù тогá* да се стáријèм лýбй рýка. Бýло је *ù тогá* прè. Бýло је *ù тогá* да òтац обèћá òèр. Бýло је *ù тогá* да су потýрали. Óна је мòгла згрáбити *ù тò* и òднèти.

Нисам тèла зà *онòг* кò ме прòсиò. Ùдáла се зà *онòг* Вйтомйра. *У она* врèмèна бýли су чèсти тй скупйћи. Скýвала кáву *сà онìм* шèћером. Тàкò дáла *ù онòм* кòмшији.

3.2.2.1. Забележени су и примери где је преношење овог типа изостало: *Од òвè* фáмилијè.

Јулār од *òtōg* кòња. *Кроз òtāj* мртвачкī пр̄стѣн.

Свāкī да мѣтнѣ на *ònāj* служāвнīк пāрā. Кīснѣ *кроз ònāj* òзгōр. Скўвала кāфу са *òнīm* шећером. *Код ònōg* Мīшѣ кўћѣ. Дāла и *òнōм* кòмшији што је дòшō. Шта урадише од *òнѣ* јѣзавѣ?

Òна се нāправī од *тѣ* прѣснѣ кòжѣ.

3.3. Када је реч о преношењу акцента на проклитику код заменица, оно изостаје у случајевима када је заменица из неког разлога посебно наглашена. Акценат се у Рађевини преноси на предлог са личне заменице у облику генитива, акузатива и инструментала и то у виду краткосилазног акцента. У нашем материјалу забележено је и преношење акцента на везник *и* увек у виду краткоузлазног акцента код ових заменица (за Колубару уп. Николић 1991: 42, Радовановић 2007: 160–161). Ново преношење акцента на проклитку присутно је и код заменица у облику генитива, акузатива, инструментала или локатива.

Посебно смо се осврнули на преношење акцента на двосложне предлоге где је у нашој грађи забележен и стари и нови тип преношења. У првом случају преноси се у виду краткосилазног акцента на првом слогу предлога (*òко менѣ*). Код новог преношења акценат прелази на други слог проклитике (*међу нама*). Оваква ситуација у вези са преношењем акцента на двосложне предлоге позната је у Мачви (Николић 1966: 221, Николић 1970: 47) и Колубари (Николић 1970: 47).

Када се ради о комбинацији предлог + акузатив енклитике, прозодијски лик у Рађевини зависи од тога да ли је предлог једносложан или двосложан (*зā ме, прѣдā ме*).⁷ И ова појава је, такође, позната на ширем терену (уп. Николић 1970: 47).

⁷ О проблематици преношења акцента на проклитику са заменица в. Николић 1970: 42–48. Два проблема у вези са овим јесу: прво, облици генитива и акузатива једине и датива и локатива једине личних заменица 1. и 2. лица и повратне заменице *себе* немају у свим српским говорима акценат који би био једнак Вуковом акценту и друго, у вези са проклитикама на које се у појединим говорима акценат преноси, прилике су разнолике (Николић 1970: 42).

4. Преношење са придева

4.1. Старо преношење

Наш материјал има примера са старим преношењем на проклитику са придева и у том случају предлошко-падежна конструкција има функцију прилошке одредбе: Шíшали и тò свè *на̀ ћелаво*. Ја сам се шíшò *на̀ ћелаво*. Нíје се вíшє шíшò *на̀ ћелаво* (уп. тачку 2.1.2).

4.2. Ново преношење

4.2.1. Новоштокавско преношење са придева застпуљено је у синтагмама, и то илуструјемо следећим примерима: *На̀ лев̄у* стрāну је тāj што др̄жй крај. Обавезно је се нòсиò *на̀ лев̄òј* рúци. Рúзмарин се мèћє *на̀ лев̄у* стрāну. *На̀ М̄ал̄у* Госпојíну је бйò вáшер у́ *Б̄ел̄òј* Цр̄кви. Један т̄ам в̄аш *из Б̄ел̄є* Цр̄кв̄є. Бйло је óвде у́ *Б̄ел̄òј* Цр̄кви. С̄д̄а у́ *пр̄єд̄њ̄є* ч̄ело.

4.2.2. Преношење је изостало у примерима: М̄ен̄є су пр̄стеновали *на М̄ал̄у* Госпојíну. *За ст̄ар̄òг* св̄ата ко й сад, ўј̄ак. М̄òр̄а ўз̄єти *из п̄̀н̄òг* ц̄ака. К̄ум с̄д̄й у́ *пр̄єд̄њ̄єм* ч̄елу.

4.3. У Рађевини, као и у другим новоштокавским говорима срећу се примери типа: *п̄̀д̄уго*, *п̄̀високо*, *п̄̀м̄ал̄й*, *п̄̀велик̄й* који се данас сматрају префиксним сложеницама (уп. Николић 1991: 49) и о преношењу акцента на проклитику овде, у том смислу, не може бити речи. То, међутим, структурно гледано, јесу двочлане структуре и ту се може говорити о старом преношењу са придевске основе унутар речй у процесу њихове творбе. Томе су блиска образовања типа *Пр̄єдр̄аг*, *н̄̀ј̄ак*, *н̄̀вр̄єдан* итд., али она остају у оквирима творбе будући да су њихови акценти део ширих остварених основа. Свакако да је перцепција издвојених примера као сложеница, а не полусложеница и у вези са нашим правописним схватањима (уп. раздвојено писање код примера *с̄̀ соб̄ом*, *с̄̀ мн̄ом*).

5. Преношење са бројева

5.1. Старо преношење

5.1.1. Дугосилазни акценат померио се на проклитику код основних бројева у виду краткосилазног акцената: Ако *йм̄а в̄иш̄е* онда *ӯ дв̄а*, *ӯ тр̄и* пута. Претр̄о је *ӯ дв̄а* пута. Св̄е завр̄шише *ӯ дв̄а* са̄та. До̄ђе с̄ӣно̄ћ *ӯ дес̄ет* са̄ти. До̄ђе и с̄ед̄и и *н̄о̄ дв̄а* са̄та н̄е ид̄е к̄ӯћи. Ма̄ти им је р̄екла да се врат̄е *д̄о̄ н̄ет*. *З̄а̄ дв̄а* да̄на б̄и г̄о̀тово. Они су поде̄лили *на̄ тр̄и* де̄ла. Овај тип преношења акцената на проклитику забележен је у конструкцији типа *број један + предлог + надежни облик редног броја други*:– *Ӣд̄у на̄к̄о̄ један за̄ друг̄им̄*. Загледали се *једно ӯ друг̄о̄*. *Играјӯ једно д̄о̄ друг̄о̄г*.

У Рађевини је забележено и преношење акцената на заменички придев *све* у примерима: *Св̄е̄ тр̄и* смо га по̀слушале. Тако је било *св̄а̄ тр̄и* да̄на ко̀д на̄с.

5.1.1.1. Преношење је изостало у примерима: *Ра̄н̄е̄ й̄м̄а̄ ј̄о̄ш за тр̄и* да̄на. *Й̄ш̄о̄* је њ̄о̄ј *у дв̄а* пута те по̀тр̄о ств̄ари. Он про̀лазӣ та̀чно *у ш̄е̄с*. М̄ени је р̄екла *ӯ д̄сам*.

5.2. Ново преношење

5.2.1. Ново преношење акцената на проклитику среће се код редних бројева: *Й̄м̄а̄ ӣ друг̄о̄г* св̄ета. Ка̀танац *на̄ друг̄у* стра̀ну. И о̀де по̀сл̄е̄ *на̄ друг̄у* стра̀ну. На̀тр̄о да се *ӯ да̄м за̄ друг̄о̄г*. Била *ӯ друг̄о̄м* ста̀њу. Ил б̄и *ӯ тре̄ћ̄о̄ј* г̄о̀д"ни?

5.2.1.1. Забележени су и примери у којима је преношење изостало: *Да̀вали ме за̄ друг̄о̄г* мо̀мка. До̀лазили и *из друг̄ӣ* с̄ел̄а. И *са друг̄им̄* сам ста̀ја̀ла. Мо̀ре да се *шӣша̄ ӯ пр̄во̄ј* г̄о̀д"ни ма̀ло.

5.3. Преношење акцената на проклитику код бројева на нашем терену поприлично је доследно, а нарочито када је реч о основним бројевима. У већини случајева реч је о старом преношењу. Нови тип преношења присутан је, углавном, код редних бројева. Изузетак је

када се ради о конструкцији типа *један до другог*. У том случају имамо прасловенски модел преношења акцента. Иста ситуација је и у Колубари и србијанском Полимљу (уп. Радовановић 2007: 154, Николић 1991: 52).

6. Преношење са глагола

Када је у питању преношење акцента на проклитику са глагола, најдоследније је код негираних глаголских облика.⁸ Поред тога, преношење се врши и на везнике и речце, што потврђује наша грађа.

6.1. Стари тип преношења

6.1.1. Овај тип преношења акцента у презенту илуструју следећи примери: *А нѐ знām штà ће бїти нà крају. Нѐ знām ни сáма штà да мїслїм. Нїко нѐ знā штà то бї. Нѐ знām ни јā кàд је тō бїло. Велѐ да нѐ ваљā мāти да глѐдā. Нѐ ваљā да се рāдї нà тāj дāн.*

6.1.2. И у аористу се јавља преношење акцента на негацију: *Нѐ довршї кўћу, сїн му òде у рāt. А штò, мāкар, рўчак нѐ завршї. Ёмре прѐд нама, а нїшта нїкōм нѐ рече. Док òн нѐ дōђе нїшта нїсмо мōгли.– Тāко ѝ бї.*

6.1.3. И код облика кондиционала помоћног глагола *бити* обично је старо преношење: *Сāд ти ни јѐдна тō нѐ бї знāла рāд"ти. Да га нѐ бї тўкла, òн је свѐ полāко, полāко, па дōђе мѐни. А нѐ бї му нїшта рѐкла и да је дòшб. Кō да му тї нѐ бї дāō да те је пїтō. Рѐкла сам да му нѐ бї дāла ни за лѐк.– Пòслѐ је зà свадбу тākō ѝ бїло.*

6.1.4. Код радног глаголског придева, акценат се, такође, може померити на проклитику: *Нїје тād нї бїло вākō ко дāнāс. Нїје тōгā нї бїло по мрāку. Кад сам рòд"ла Мāрка, нїје тōгā нї бїло. Мòји нїсу нї*

⁸ „Предлози с простим глаголом редовно постају префикси сложених глагола. На тај начин говорити о преношењу акцента с глагола на предлог-префикс значи у ствари говорити о акценту глагола. То је свакако разлог што су се досадашњи испитивачи српскохрватских дијалеката ограничили на проучавање преношења акцента с глагола на негацију *не* и на везнике (*да, па, ако* и сл.)” (Николић 1970: 51–52).

знали.

6.2. Новоштокавско преношење акцента на проклитику јавља се у презенту и имеративу, што потврђују примерима: *Нè вèрујѐм* ја у тò. *Нè враћају* се истѝм пúтем. *Нè идѐ* се ѝстѝм пúтем пòслѐ вèнчања. *Нè морѐ* такò. Она *нè морѐ* рòдити. *Нè мош* тѝ сàмо стàти у òшкy. Бòљѐ је да *нè одбијѐш*. Данàс нѝко нѝкòг *нè поштујѐ*. Вишѐ се свàдбе и *нè правѐ* ко прѐ. Млàда стòјѝ, *нè сèдà* за àстàл док кúм *нè одѐ* кући. А дѐ је бѝло да жèна *нè слушà*. Учѝ òрку да *нè слушà* нѝкòг. Ако се дѐте *нè нàђѐ*, она òстајѐ цѐò жѝвот млàда. Јà тò и *нè пàнтѝм*. Вèлѐ да тò *нè смѐ*. Да *нè уђѐ* прàзнѝ рúкy.

Їдѐм *дà видѝм* ѝдy ли. *Дà видѝм* кàкѝ ти је пѐшкѝр бѝò.

Нѐка га *нèк идѐ* кад òћѐ. Òтац ми и вèлѝ *нèк идѐ* зà његà. Òндà се *нè бòј* нѝкòг.

Нèк идѐ y висину, бòљѐ òг y ширину.

Зàтò *ò* не вaљајy. Такò ће ти *ò бити*. Òвàј сàд што òде *ò јес* ми дѐвѐр.

6.3. Преношење акцента на негацију уз глагол *ићи* редовна је појава на нашем терену. Иста ситуација је и уз глагол *знати*. Акценат је доследно на негацији и у примерима *нѐ вaљàм*, *нѐ вaљàш*. Таква ситуација је и у Колубари (уп. Николић Б. 1969: 19 и Радовановић 2007: 155), Горобилу (Николић 1972: 634), Љештанском (Тешић 1977: 176).⁹ Поред негације на коју се преноси акценат са глагола, на нашем терену честа је појава да то буде везник или речца (*дà видѝм*, *нèк идѐ*). На основу наше грађе могао би се извући закључак да преношење акцента само у конструкцијама с везником *и* није лексички ограничено, док се у онима с *да* јављају само облици глагола *видети*, а у онима с речцом *нека* само *ићи*. Можда је то резултат наше ограничене грађе (уп. Николић 1991: 55).

⁹ Када је у питању стање у Тршићу, истраживач овога говора о преношењу акцента на проклитику код глагола наводи једино примере *нè вaљà* и *нѐ вaља* (Николић Б. 1968: 396).

Занимљив је случај преношења акцента на другу проклитку у примеру *ù ne ваљајӯ* (уп. Николић 1991: 40).

7. Преношење са прилога

Како су многи прилози с предлозима сложенице, то једва да може бити речи о преношењу акцента с прилога на предлоге. А прасловенски тип преношења имамо углавном у таквим сложеницама (Николић 1991: 50).¹⁰ У нашој грађи забележен је по један пример старог и новог преношења на проклитику са прилога: *Ї прѣ* се ѿнтересовѡ за тӯ дѣвѡјку.; За старѡг свѡта ко *ù сад*, *ӯјѡк*.

8. Закључне напомене

Изнесени материјал показује да је у Рађевини присутно старо и ново преношење акцента на проклитику. Као што је и уобичајено тамо где се преношење врши, и у овом делу Србије акценат чешће преузимају једносложни него двосложни предлози. Функцију проклитике, осим предлога, могу имати и везник и речца.

Померање акцента на једносложне и двосложне предлоге са именица сва три рода у складу је са Даничићевим начелима.

И код заменица познато је старо и ново преношење акцената на проклитику. Обично је реч о предлозима, једносложним и двосложним. Са енклитичких облика заменица акценат се преноси двојачко: на једносложни предлог преноси се у виду дугоузлазног акцента (*за́ ме*), а на двосложни као краткосилазни са дужином (*прѣдѡ́ ме*). Акценат се са заменица може пренети и на везник *и* и *ни* (*ù ја́*, *ни́ тӯ*).

Код преношења акцента на проклитику са придева, о старом типу преношења готово да се не може говорити, а за нови тип забележен је мањи број примера којима се ова појава илуструје (*на́ лѣву стрѡну*, *у́ Бѣлу Цркву*).

¹⁰ Уп. тачку 4.

Старо преношење акцента на проклитику забележено је код основних бројева (*ỳ двā*), а ново код редних (*ỳ другї пўт*).

Преношење акцената на проклитику најдоследније је код негираних облика глагола (*нѣ знām, нѣ довѣишї, нѣ рече*).

Забележили смо и неколико примера преношења акцента на проклитику са прилога (*ỳ сад, ỳ тад*).

На основу нашег материјала у вези са преношењем акцента на проклитику, може се закључити да се Рађевина уклапа у слику блиских и сродних испитаних говора.

ЛИТЕРАТУРА

- Вуковић, Јован (1940). Акценат говора Пиве и Дробњака. *Српски дијалектолошки зборник*. X:185–417.
- Даничић, Ђуро (1925). *Српски акценти*. Београд – Земун.
- Ђукановић, Петар (1983). Говор села Горње Цапарде (код Зворника). *Српски дијалектолошки зборник*. XXIX: 191–294.
- Милојевић, Ж. Боривој (1913). Рађевина и Јадар. *Српски етнографски зборник*. 20: 694–740.
- Николић, М. Берислав (1966). Мачвански говор. *Српски дијалектолошки зборник*. XVI: 185–314.
- Николић, М. Берислав (1968). Тршићки говор. *Српски дијалектолошки зборник*. XVII: 367–463.
- Николић, М. Берислав (1969). Колубарски говор. *Српски дијалектолошки зборник*. XVIII: 1–71.
- Николић, М. Берислав (1970). *Основи млађе новоштокавске акцентуације*. Београд: Институт за српскохрватски језик – Библиотека јужнословенског филолога.
- Николић, Мирослав (1972). Говор Горобилја. *Српски дијалектолошки зборник*. XIX: 622–746.
- Николић, Мирослав (1991). Говори србијанског Полимља. *Српски дијалектолошки зборник*. XXXVII: 1–548.

- Павловић, Љубомир (1930). Соколска нахија. *Српски етнографски зборник*. 46: 311–505.
- Петровић, Мирјана (2005). Основне фонетске особине рађевског села Бела Црква. *Прилози проучавању језика*. 36: 269–292.
- Радовановић, Драгана (2007). Преношење акцента на проклитику у говору Ваљевске Колубаре. *Шездесет година Института за српски језик САНУ*. II: 147–168.
- Реметић, Слободан (1981). О незамењеном јату и икавизмима у говорима северозападне Србије, *Српски дијалектолошки зборник*. XXVII: 7–105.
- Станић, Милија (1982). Ускочки акценат. *Српски дијалектолошки зборник*. XXVIII: 63–191.
- Тешић, Милосав (1977). Говор Љештанског. *Српски дијалектолошки зборник*. XXII: 159–328.

Mirjana Petrovic-Savic

THE STRESS SHIFT TO THE PROCLITIC IN THE RAĐEVINA SPEECH

S u m m a r y

The paper discusses the stress shift to the proclitic in the Rađevina speech. This occurrence was analysed by parts of speech and by shift type. The presented material indicates that Rađevina features both the old and the new stress shift to the proclitic. As is usual, the stress falls more often on monosyllabic than on disyllabic prepositions in this part of Serbia as well. The proclitic function, apart from prepositions, may be assigned to a conjunction or particle. Based on our material regarding the stress shift to the proclitic, Rađevina fits the description of the adjacent and similar studied speeches of the Šumadija-Vojvodina dialect.

Key words: Šumadija-Vojvodina dialect, Rađevina, the stress shift to the proclitic.

Мр Мирјана Петровић-Савић
Институт за српски језик САНУ
Кнез Михаилова 36
Београд
Србија
Имејл: *Mirjana.Petrovic@isj.sanu.ac.rs*